

Djelovanje dr. Milana Kovačevića u prvoj polovici 20. stoljeća

Kotarski liječnik u Đurđevcu i suradnik
Liečničkog viestnika (1893. – 1904. godine)

VLADIMIR MIHOLEK

Dr. Milan Kovačević, liječnik, književnik i novinar, službovao je kao kotarski liječnik u Đurđevcu nepune dvije godine. Svoja zapažanja i iskustva iz liječničke prakse na području đurđevečkoga kotara iznio je u dva nastavka u Liečničkom viestniku (1897. godine), glasilu Zbora liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije. Njegovi su podatci podosta rasvijetlili stanje zdravstva na tom području krajem 19. stoljeća. Ostali njegovi članci objavljeni u časopisu govore o problemima s kojima su se liječnici susretali u svome radu, pogotovo na selu. U dvama pak člancima javio se kao liječnik hrvatskih iseljenika u Alleghenyju/Pittsburgu (SAD), kojima je liječničkom zboru u Hrvatskoj predstavio svoje službovanje, probleme liječničke prakse i stanje liječništva na američkom tlu. Zabilježen je i njegov rad unutar Zbora, napose nastojanje oko osnutka liječničke komore. Osim toga, ukratko je prikazan i osvrt na njegovo književno i novinarsko stvaralaštvo u domovini i SAD-u, kao i kratkotrajno političko djelovanje, odnosno njegovo protivljenje ulasku hrvatskih zemalja u jugoslavensku monarhijsku tvorevinu te represijama koje je ona provodila nad Hrvatima.

Ključne riječi: dr. Milan Kovačević, zdravstvo, liječništvo, književno i novinarsko stvaralaštvo, političko djelovanje, Đurđevac, Allegheny/Pittsburg (SAD)

1. Uvod

Među malo poznate zaslužnike za Đurđevci đurđevečku Podravinu svakako spada i dr. Milan Kovačević, premda je u Đurđevcu živio i radio tek nepune dvije godine kao liječnik na dužnosti kotarskoga liječnika sa sjedištem u Đurđevcu. Kovačević je važan jer je 1897. godine u *Liečničkom viestniku* objavio članak o stanju zdravstva na području đurđevečke zdravstvene općine, odnosno istoimenoga kotara. Cilj ovoga rada je predočiti javnosti njegova zapažanja o zdravstvenim prilikama na đur-

đevečkom području krajem 19. stoljeća, ali i prikazati ga kao autora članaka kojima u glasilu iznosi zdravstvenu i liječničku problematiku s kojom se susretao za vrijeme službovanja u drugim mjestima. Isto tako, nastojat će se usput dijelom predstaviti i njegov život i aktivnost na drugim poljima. Iz prikupljenih podataka razasutih po periodicima i biografskim edicijama doznaje se da je kao liječnik nekoliko godina službovao i u SAD-u, o čemu je također izvještavao u spomenutom časopisu. Povrh toga, prikupljeni podatci govore da se bavio književnim i novinarskim radom, a

Sl. 1. Milan Kovačević (*Glas Koncila*, god. L, br. 23, 5. VI. 2011.)

bio je prisutan i na političkoj sceni početkom 1920-ih godina kao član Hrvatske stranke prava sudjelujući u uspostavljanju pregovora s Pašićevom Radikalnom strankom u Srbiji. Zna se da se bavio i prevoditeljskim radom, o čemu svjedoče njegovi prijevodi u rukopisu koji su pohranjeni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, kao i rukopisi novinarskih članaka te pripovijesti. Tek detaljnijim istraživanjem i uvidom u spomenute rukopise moglo bi se utvrditi radi li se o objavljenim ili neobjavljenim materijalima.

2. Biografski podatci

Dr. Milan Kovačević rodio se 16. travnja 1869. godine u Karlovcu. Otac Ostoja bio je časnik u austrougarskoj vojsci. Nakon napuštanja vojne službe radio je u pisarnici Josipa Vranicanija, velikog suca u Severinu na Kupi, a potom kao županijski oficijal u Karlovcu, gdje je umro 1891. godine. Otac je po vjeri bio pravoslavac, ali se smatrao Hrvatom, a majka katolkinja. Milan, oba brata i sestra, koja je bila udata za Ljudevita Dvornikovića, profesora u Sarajevu, bili su katoličke vjere. Gimnaziju je svršio u Karlovcu (1889. godine), a medicinu diplomirao u Grazu (1894. godine).¹ Iste se

godine zaposlio kao kotarski liječnik u Novome Marofu, a od svibnja 1896. godine nastupio je na istu službu u Đurđevcu.² U Đurđevcu se nije dugo zadržao. Krajem 1897. godine premješten je u Vrbovsko, a njegovo je mjesto preuzeo dr. Josip Bartulić, dotadašnji kotarski liječnik u Udbini.³ Od 1900. godine počeo je raditi kao privatni liječnik.⁴ Zbog pravaškoga političkog usmjerenja bio je izvrnut pritisku, pa je tražio priliku da se makne iz Hrvatske. To mu se ostvarilo 1900. godine kada je oputovao na Svjetsku izložbu u Parizu. Potom je otišao u London, gdje je prihvatio poziv Narodne hrvatske zajednice (danas Hrvatska bratska zajednica) da joj se priključi kao liječnik među Hrvatima u Pittsburghu. Čim je stigao u SAD, odmah je položio američki državni liječnički ispit da bi uopće mogao raditi u struci. Ubrzo nakon dolaska, otvorio je u Pittsburghu sanatorij za oboljele od tuberkuloze (*Sanitarium for Consumptives*). Ujedno je bio i predsjednik tamošnjega *Hrvatskoga katoličkog političkog kluba*. Bavio se i novinarstvom objavljujući članke u hrvatskim iseljeničkim glasilima u New Yorku; *Novom listu* i humorističnom listu *Osa*, u kojima je objavljivao svoje priče i crtice. Godine 1903. pokrenuo je list *Hrvat* (Millvale-Allegheny), klubsko glasilo, i uređivao ga dvije godine. U SAD-u je proveo nepunih osam godina. Nakon povratka preuzeo je službu privatnog liječnika kupališta u Lešću, 1909. godine u Zubrincu kraj Vrbovskog, od 1911. godine ponovno u Lešću te 1913. godine u Vinici u Kranjskoj.⁵ Naposlijetku se preselio u Rijeku poradi školovanja svoje djece. Otprilike u to vrijeme kupio je plemićko dobro Hrčić, nekad prebivalište plemićke obitelji Lopašić. Istodobno je u Rijeci bio aktivan u odboru za izgradnju bolnice na Sušaku 1912. godine koja, nažalost, nikad nije izgrađena.⁶ Godine 1914. preselio se u Zagreb i otvorio vlastitu ordinaciju u kojoj je radio sve

Vladimir: *Milan Kovačević – književni inovator*. // *Glas Koncila*, L, 23, (5. VI. 2011.), 21.

2 *Liečnički viestnik*, XVIII, 5, 18, (15. 5. 1896.)

3 *Liečnički viestnik*, LXX, 12, (15. 12. 1897.); XX, 1 (15. 1. 1898.)

4 *Liečnički viestnik*, XXII, 1, (15. 1. 1900.)

5 Godine službovanja po mjestima utvrđene su pregledom svih godišta *Liečničkog viestnika* od 1897. do 1928. godine.

6 ZGRABLIĆ, Milan: *Poteškoće oko osnivanja obiju bolnica na Sušaku*. // *Acta Medico-Historica Adriatica*, 3, 2, 2008., 229.

1 *Hrvatska prosvjeta*, I, 1 (siječanj, 1914.), 52; LONČAREVIĆ,

do smrti 10. listopada 1931. godine, isprva na Jelačićevu trgu 12, a od 1925. godine u Primorskoj 7a. Bio je član *Družbe Braća hrvatskoga zmaja* od 1915. godine.⁷

3. Kovačičevići članci u *Liečničkom viestniku*

3.1. Uređenost zdravstvene i liječničke službe na području đurđevčkoga kotara krajem 19. stoljeća

Iako je u Đurđevcu nakratko službovao, odmah je uvidio sve nedaće liječničkoga staleža, pogotovo na selu, čiju je problematiku počeo iznositi u *Liečničkom viestniku*, što ga je izdavao *Zbor liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije*. Za nas je važan njegov članak pod naslovom *Kotar gjurgjevački g. 1896.*, koji je objavljen 1897. godine, nakon što je dobro spoznao stanje zdravstva na đurđevčkom području. Njegov je uradak jedan od malobrojnih članaka koji detaljno opisuje zdravstvene prilike stanovništva na određenom području jer je glasilo objavljivalo uglavnom stručne medicinske članke, iskustva liječnika u liječenju određenih bolesti, novosti iz medicinske struke te bolnička i skupštinska izvješća.

Da bi bolje upoznali ondašnji posao seoskog liječnička, a prije predstavljanja njegova članka, valja u kratkim crtama prikazati uređenost zdravstvene službe na području đurđevčkoga kotara u to vrijeme, a koja je ustrojena prema *Zakonu obuređenju zdravstva* iz 1874. godine i doradenom zakonu iz 1894. godine. Sedam općina, od kojih se sastojao đurđevčki kotar, podijeljeno je na četiri zdravstvene općine: đurđevčku (općine Đurđevac i Molve), pitomačku (općine Pitomača, Kloštar i Sesvete), virovsku (općine Virje i Novigrad, koji se nalazi u koprivničkome kotaru) i posljednju zdravstvenu općinu kojoj pripada samo općina Ferdinandovac. Sve četiri općine pokrivala su tri liječnika i jedan liječnik kirurg (ranarnik). Kotarski liječnik imao je sjedište u Đurđevcu, a obavljao je i posao općinskog liječnika u Ferdinandovcu, dok je liječnik ranarnik bio zadužen za đurđevčku zdravstvenu općinu. To je

bio domaći čovjek Petar Zrelec (1844. – 1930. godine), magistar kirurgije, koji je u Đurđevcu počeo službovati vjerojatno od 1871. godine. Skoro cijeli radni vijek proveo je rodnome Đurđevcu. Umirovljen je 1902. godine.⁸ Liječnici su bili tako razmješteni da se svaki pacijent nalazio u djelokrugu od 20 kilometara, odnosno do dva sata vožnje kolima, a svakome liječniku pripadalo je oko 11.000 stanovnika. Sjedišta su im bila u naseljima na glavnoj državnoj cesti.⁹ Liječnici su prema spomenutom zakonu bili državni službenici, a posao koji su obavljali nije bio nimalo lagan. Općinski je liječnik bio liječnik, sanitarnik i činovnik. Imao je zadaću liječiti ljude u ordinaciji i na terenu te sprečavati i obuzdavati brojne zarazne bolesti, nadrilječništvo, seoske gatarae i *barbere* (neobrazovane puštače krvi). Kontrolirao je zdravstvenu ispravnost i higijenu u školama, crkvama, gostionicama, javnim zgradama i uredima te po ulicama. Ujedno, bio je i školski liječnik i mrtvozornik, pa i činovnik pisar jer suliječnici morali voditi detaljne evidencije o bolestima, liječenju i troškovima koje su slali ovlaštenim ustanovama, pogotovo radi statističkih praćenja raznih bolesti.¹⁰ Upravo su liječnici bili jedni od malobrojnih obrazovanih ljudi u Hrvatskoj koji su vrlo dobro poznavali prilike na selu jer su praktički živjeli i djelovali zajedno sa svojim pacijentima. Prema tome, njihova izvješća i novinski članci predočuju nam stvarno stanje života na selu. Ne samo da iz njih doznajemo kako su liječili i borili se s bolestima, već nam predočuju i neposredan način življenja hrvatskoga seljaka u Podravini u to vrijeme. Upravo nam o tome govori Kovačičevićev članak.

3.2. Zdravstvene prilike na području đurđevčkoga kotara 1896. godine

Kovačičević je u uvodnom dijelu članka kratko i jezgrovito opisao đurđevčku Podravinu, od upravnog uređenja, geografskog izgleda, broja stanovništva, pa do djelatnosti

7 *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7 (Kam-Ko). Zagreb: Hrvatski leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009., 773; *Karlovački leksikon*, Karlovac: Naklada Leksikon, Školska knjiga, 2008., 330; LONČAREVIĆ, Vladimir: *Nav. đj.*, 53.

8 KARAULA, Željko: „Bolesti i ljudi – vječni suparnici“ – zdravstvo na području Podzupanja bjelovarske i križevačke 1874. – 1884. // *Cris*, XI, 1, 2009., 72.

9 *Kotargjurgjevački g. 1896. Piše dr. Milan Kovačičević, kr. kotarski liječnik u Gjurgjevcu.* // *Liečnički viestnik*, LXX, 8, (15. 8. 1897.), 277.

10 Isto, 71.

kojima su se ljudi bavili. Podravce je ocijenio ovako: *Mužki su dobro razviti, iznad srednje veličine, a mišićavi. Žene su nešto drobnije, a Molve i Virje ponose se s njimi, jer da su najljepše u Hrvatskoj. Narod je to tih; tučnjava nema i ne pije, ali ima zlu naviku tužakati se, te su ih puni sudovi i druge oblasti. Vrlo su religiozni, ali prave vjere u njih nema. Glavno im je vlastita korist i nastojanje, biti čim bogatiji, čini, da su škrti; za korist ne pozna on ni žene, ni brata, ni oca svojega. Piše da rado uzimaju ovdašnje momke u vojnike, napose zbog snažne tjelesne građe, ali i na obrazbe. Najviše se bolovalo od *popustne groznice*, reume i *sušice* (tuberkuloze). Upravo je prirodni okoliš, kako je utvrdio Kovačević, bio uzrok ovih bolesti. Prema njegovu mišljenju, groznicu su uzrokovale brojne baruštine, a reumu vlaga jer su kuće bile dobrim dijelom podignute u nizinskom području mada su bile prostrane, prozračne i uredne. Naročito se to odnosilo na žene koje su već u četrdesetoj godini vidno oslabjele. Tuberkuloza je odnosila najviše života, gotovo jednu petinu umrlih. Glavni uzrok prisutnosti tuberkuloze su nedezinficirane stambene prostorije, pljuvanje po podu, ali i *ono ludo stezanje prsiju, što ženskadija mnije, da je liepo. Leteći piesak opet za stalno je jedan od uzroka, jer prouzrokuje catarhe disala, na čijoj se podlozi razvije tuberculoza*. Ljudi su liječnika zvali samo da im kaže hoće li bolesnik ostati živ ili ne, *da se zabadava ne troši na njega*. Dosta je prisutan i očni žar (*trachom*), osobito u pitomačkoj, sesvečkoj i kloštranskoj općini, no pojavio se i u ostalim općinama. Kaže da se liječi poznatom metodom, no od 302 slučaja u 1896. godini izliječena su samo 32, dok je osmero ljudi oslijepilo. Od drugih bolesti oslijepilo je 46 ljudi. Zatim je ukazao na veliku smrtnost djece, za što okrivljuje majke koje nastoje djecu othraniti kravljim mlijekom, što nije preporučljivo.¹¹*

Posebno je naglasio kako Podravci imaju čudan odnos prema medicini i zdravlju. Evo nekoliko njihovih spoznaja: *Jedan je jaki muž podlegao lyssi humanoju, pa si je svaki, koji ga je vidio, dao pustiti krv pod jezikom, da ne pobiesni; Jednom sam djetetu dao santonina i kazao njegovom otcu, da će sada za stalno gljiste u djetetu pokrcati, a on me uplašen pita: Ma, šta će biti onda od djeteta? Ta, gljiste mu probavljaju hranu, bez*

gljista ne more živjeti!; Kad mužki boluje od želudca ili na jetrih, ono svi vele, da ga boli „materica“ (op. a. maternica).¹² U konačnici, smatra da dosadašnji liječnici nisu uspjeli izobraziti stanovništvo sukladno zdravstvenom zakonu iz 1894. godine. Drži da se narod još uvijek nije prurio na liječnika i da ga zovu kad bolesniku više nema pomoći, zajedno sa svećenikom.

Najprije pomaže domaća koja žena, onda susjeda, onda seoske babe, onda koja seoska baba u susjednom selu, onda koji stariji mrtvozor, onda vrač, onda koji gospodin, te se to opetuje još eventualno jedan ili dva puta, pa na koncu dođe bolesnik k liečniku, ispriopvieda mu svoju bolest, te pita: Možda buju oni kaj proti tega betega znali!¹³

Da bi spoznao pravi razlog svega toga, obratio se svim općinskim vijećima, školama i župnim uredima da čuje njihova mišljenja. Došao je do zaključka da su im mišljenja gotovo ista. Uglavnom, ljudi tako postupaju zbog nemara, praznovjerja, nadriliječništva i siromaštva. Župnici su izjavili da narod ne mari za svoje najbliže ako im nisu od kakve koristi, štoviše, priželjkuju čim raniju njihovu smrt ne bi li se domogli kakvog imetka. Na primjer: *Dva čvrsta mladića pozvaše me k svojem starom otcu, koji je imao upalu pluća i kad sam ga izličio, postadoše mi njegovi sinovi formalni neprijatelji. Oni su se naime već dogovorili kako će se odmah iza otčeve smrti podieliti, a eto – ja sam im pomrsio račune.*

U jednom selu opet pojavila se diphterija u jednoj kući; dvoje je već umrlo, treće bilo na umoru, a roditelji su znali da će im djeca ozdraviti, ako uštrcam djeci serum i oni me stadoše moliti neka uštrcam serum jednom njihovom sinu i jednoj im kćeri, a drugoga sina neka pustim oboliti i umrijeti; jer da imadu malo grunta pa ne bi rado da se taj posjed dieli među dva brata. Nedavno prodjem mimo neke kuće, pa doviknem ženi, koju poznam, a ima četvero djece: kako dječica, jesu li zdrava? A na to mi ona: jesu, jesu zdrava; o!, samo da hoće da dodje kakova morija na nju, pa da ih odnese. U čudu pitam ju, zašto si to želi, a ona mi odvratila, zato, jer djeca samo jedu, nisu od nikakove koristi, kad dorastu za školu dat će ih u školu, morat će ih badava hraniti, odievati i knjige im kupovati, a kad budu za cara, dat će ih u vojsku, pa kad se

12 Isto.

11 Kotargjurgjevačkij. 1896. Piše dr. Milan Kovačević, kr. kotarski liečnik u Gjurgjevcu. // Liečnički viestnik, IXX, 8, (15. 8. 1897.), 276.

13 Kotargjurgjevačkij. 1896. Piše dr. Milan Kovačević, kr. kotarski liečnik u Gjurgjevcu (drugi dio). // Liečnički viestnik, IXX, 9, (15. 9. 1897.), 297.

Dr. Milan Kovačević, — Rijeka:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovačana.)

Prvi dio.

Simo je Radošević doveo na snomama drva iz šume, ispregnu volove i stavio ih u staju, bacio pred njih nešto sijena, za koje se i krava stala otimati, i ušao u kuću. Na pragu se pognuo, da ne udari glavom o vratnicu, jer je bio vrlo visok, te stao lomati nogama, da mu se nešto zagriju i da mu s pustih hlača i širokih opunika spane ono ukorjena snijega, što mu je visjelo s njih u komadima. Dvošest u sobu lazi oko u onaj kut, gdje je na traljavoj postelji ležala njegova žena Ana, koja je upravo za njegova odsutia porođila zabavo muško čedo. Oko nje se vrala strina Kata i nekakve krpe dizala i spuštala i u načve kraj postelje slagala, a sveder gundala:

— Tako ti se, moja Ane, i Lubjica Mićina riješila bremena, sama samcata baz lijele pomodi. Otišlo bilo

Simo se za sve to nije brinuo, nego ustane i pode onako bos k postelji, gdje je strina Kate čuvrala prema novorođenčetu:

— Gle belajal Koliki je, a kako me gleda, kanda nešto pita. Uh, crn je, crn! Nude, Simo, pogledajder sina. Eto ti je iznenada došao, a u ovaj visoki snijeg... A dakako, okrenula se opet prema djetetu, — misliš li, da ćeš jesti kolačica? Bit će borne i prosenica dobra.

Otac se zagleda u svog sina, što je tih i mirno, crvenih lica, a crnih, bistrih očiju iz povojla na nj gledao, pa najednom zlijevno i zatvorio oči.

I majka je to dijete gledala, a onda bacila pogled na muža Simu, kojemu se osmjehnu brk, pa i preko njezina lica preleti smijehak.

— E, hvala Bogu! prozorbi Simo. — Jedan jelac u kući više. Jedva sam po ovom snijegu dovukao nešto

Sl. 2. Naslovnica *Hrvatske prosvjete* s prvim nastavkom romana *Zlotvor* (br. 1, siječanj 1914.).

se njegovo idealno djelo nastaviti po ljudih, koji tu stvar još idealnije shvaćaju.¹⁵

3.3. Stambena problematika liječnika na selu

Kovačević je nakon dolaska u Đurđevac prvi članak u *Liečničkom viestniku* objavio u kolovozu 1896. godine. Nakon svršena školovanja, nepune je dvije godine liječničke prakse proveo u Novome Marofu gdje se upoznao sa stambenim problemima liječnika pa se, po svemu sudeći, članak odnosio uglavnom na novomaroofske prilike, kao i na one drugih liječnika s kojima je razgovarao o tom problemu. U članku je dao naglasak na veliku razliku između liječnika u gradu i na selu. Iako je đurđevačko područje u odnosu na novomaroofsko, također bilo naseljeno seoskim stanovništvom, razlika je bila velika jer je Podravina bila puno bogatija, pa je đurđevačka općina mogla osigurati općinski stan za liječnika u seoskoj kući.¹⁶ Piše da u provinciji liječnici moraju sami tražiti stan po kućama, dok ordinacije nemaju, već liječničku praksu moraju obavljati u svome stanu. Seljačku kuću smatra neprikladnom za dostojan život liječnika, a kamoli za ordinaciju. Takvi stanovi nimalo ne liče

¹⁵ Isto, 298–299.

¹⁶ U seoskoj kući, u kojoj je bila smještena financijska straža, 1897. godine stanovao je dr. Josip Bartulić kojije zamijenio Kovačevića. Dakle, i Kovačević je stanovao u istoj kući. Župni ured rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, *Liber extraneorum* (Matična knjiga doseljenih). 11.

kući vrate ožene, želit će njoj samoj smrt i hraniti ju gorkim čemerom! Što se tiče nadriječjenja, u to se i sam uvjerio jer kaže da vračara ima koliko ti drago, ali rijetko koja daje kakav prirodni lijek, već samo *copraju*. Jedino se ne slaže da je siromaštvo razlog jer Podravinu smatra u pravom smislu bogatom.¹⁴

Da bi ispravili ovo stanje, svi su liječnici đurđevačkoga kotara na svojem redovitom četvrtgodišnjem sastanku raspravljali o tome kako pridobiti ljude k liječniku. Dr. Petar Zrelec podsjetio ih je da su ljudi u početku plaćali 20 novčića za dolazak liječnika u kuću i da su to rado prihvaćali. Kovačević je pomislio da narod tišti to što sada plaćaju 50 novčića, pa su stali razmišljati o jeftinijem liječenju makar samo neko vrijeme dok se ljudi ne bi privikli. Jedan od liječnika predložio je da svaka porodica plaća godišnje dvije forinte za liječenje i lijekove. Na taj način prikupila bi se određena svota za sve zdravstvene troškove na području cijeloga kotara. Iako su bili svjesni da bi to za njih bilo veliko opterećenje, i da bi možda još morali dodati svojega novca ako bi se ukupna svota potrošila, smatrali su da bi za par godina narod prihvatio takvu metodu. Svi su to objučke prihvatili, ali su za to tražili dozvolu Milana Brezinščaka, kotarskoga predstojnika jer je ova akcija bila privatne naravi. O svojem trošku dali su tiskati 300 proglaša i podijelili ga ljudima. Čekali su što će se dogoditi. Na kraju nitko nije bio voljan platiti spomenutu svotu. Ipak, nisu odustali, već su dali razne zdravstvene pouke učiteljima i župnicima da ih čitaju u školama i crkvama. U njima su naznačili cijene svih zdravstvenih usluga, no od svih cijena, kako navodi Kovačević, upamtili su si onu najveću (5 for.), no previjdjeli su da je to bila svota za dolazak liječnika ako je morao putovati 30 kilometara. Kovačević je na kraju članak popratio ovim komentarom: *Mi liječnici na ladanju, postavljeni na naša mjesta na temelju spomenutoga zakona, uztrajaj ćemo na naših težkih postajah; mi ćemo skupa s Ovidom pjevati tužaljku o prošloj zlatnoj dobi, a u željeznoj ovoj našoj dobi željeznom ćemo uztrajnošću provadljati sve zakone i naredbe, priučavati po malo narod na se. Ako bi opet koji od nas u borbi za svagdanji kruh izgubio idealizam, koji ga vodi u radu i životu, pa klone i potraži svojoj životnoj ladji koju drugu luku, neka bude uvjeren, da će*

14 Isto, 298.

na prosječne gradske stanove jer imaju tek nekoliko prostorija nepravilno raspoređenih pa kuhinja, naprimjer, ima poseban ulaz i nema smočnice. U prostorijama pak vlada prevelika vlaga, što nije dobro za zdravlje ni domaćina ni stanara. Također, nema nimalo dvorišta ni vrta, koji su gazdini. Smatra da to nije za intelektualce, a pogotovo za liječnike jer su im žene mahom iz višeg staleža i teško prihvaćaju takve životne uvjete. Uslijed toga često obole od reumatskih bolesti. Problem vidi i u siromašnim općinama koje nemaju novca za gradnju liječničkog stana. Stoga su nastojali razgovarati s općinskim načelnicima, ali su se oni *tom prilikom postavljali višim nego vladini činovnici*.¹⁷ Uglavnom, drži da su svi drugi vladini službenici (kotarski i sudski činovnici, učitelji) bolje zbrinuti nego liječnici.¹⁸ Kovačevića nije zadovoljio samo članak, pa je stambeno pitanje pisanim putem predložio na dnevni red glavnoj skupštini Zbora liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije, koja je održana 25. siječnja 1897. godine. Na to su ga ponukali mnogi liječnici koji su mu se javili sa sličnim problemima nakon objave članka. Njegov je prijedlog uvršten u dnevni red, a predsjednik Zbora izjavio je da to nije u mjerodavnosti Zbora, već da se o tome liječnici sami moraju obratiti općinskim, kotarskim i županijskim vlastima.¹⁹

3.4. Problemi provođenja mrtvozorničke službe na selu

Osim stambenih problema, Kovačević se na selu susreo i s problemima mrtvozorničke službe. To je inače bila dužnost liječnika, no u onim mjestima gdje liječnika nije bilo taj su posao obavljale druge ovlaštene osobe. Naglašava da to nije lagan posao jer čovjek za to mora biti dobro obučan, obrazovan i inteligentan, a ne bez ikakve škole, s kakvima se on često susretao na terenu. Mrtvozornik mora pregledati osobu, utvrditi smrt, procijeniti od kakve je bolesti umrla ili uslijed čega poginula i je li poginula svojom ili tuđom krivnjom. Stoga smatra da ne može bilo tko biti mrtvozornikom, osim liječnika, a pogotovo ne umirov-

ljeni niži časnici koji imaju nešto malo škole, a koji su najčešće namješteni u toj službi. Zapazio je da je većina njih stupila u službu zbog prijateljstva s pojedincima u općinskim vlastima, pa kao takvi nisu sposobni obavljati taj posao. Ako je općinska vlast i smijenila kojega takvog mrtvozornika, na njegovo je mjesto opet došao isti. Oni su dužni nakon svakoga pregleda mrtvacu napraviti zapisnik (razglednica mrtvacu) i proslijediti ga liječniku. Tako se, piše Kovačević, načitao svakakvih gluposti navedenih u zapisnicima: da je dijete kršteno u utrobi, da je dijete neoženjeno, da je žena umrla od nenaravne bolesti, od dugačkog crva, od *nagaženja*, da je momak umro od *maternice*, da je umro od *gluntic*, od smrada, a tko je prevršio 60. godinu života da je umro od staračke slabosti. Naposljetku, više puta su napravili zapisnik, a da mrtvacu nisu ni vidjeli. Liječnici su takve zapisnike obrađivali i slali vladi u Zagreb na statističku obradu. Stoga se, kaže, statistički rezultati ne mogu smatrati vjerodostojnima, što je velika šteta. Kovačević ujedno daje prijedlog da taj posao obavljaju pučki učitelji jer da su oni najbolji za tu službu. Na kraju, taj je prijedlog ponudio odboru Zbora na raspravu.²⁰

3.5. Rasprava o uspješnosti liječenja tuberkuloze novim lijekom

Zbor liječnika redovito je održavao svoje godišnje i mjesečne skupštine u Zagrebu, ali je rijetko koji liječnik izvan okolice Zagreba mogao njima prisustvovati jer se podosta vremena trošilo na putovanje, a i obveze liječnika na terenu bile su velike. Tako je Kovačević ipak prisustvovao jednoj mjesečnoj skupštini održanoj 28. studenoga 1898. godine, na kojoj je održao predavanje o novom lijeku protiv tuberkuloze što ga je spravio farmaceut Maksimilijan Hranjek u Ivanić Gradu, napomenuvši jedno njegovo izlječenje. Nakon predavanja uzvratilo mu je dr. Gutschy da je neumjesno govoriti o lijeku na osnovi jednoga ozdravljenja. Rekao je da je i on upotrebljavao taj lijek za svoje bolesnike, ali bez ikakvih pozitivnih rezultata. Kovačević mu je odgovorio kako nije ni mislio da je lijek posve učinkovit, ali da samo ukazuje na nj i daje ostalim liječnicima na vo-

17 KOVAČEVIĆ, Milan: *Stambeno pitanje*. // *Liečnički viestnik*, XVIII, 8, (15. 8. 1896.), 190–194.

18 Isto.

19 *Liečnički viestnik*, IXX, 2, (15. 2. 1897.), 68–69.

20 KOVAČEVIĆ, Milan: *Razgledači mrtvacu*. // *Liečnički viestnik*, XX, 7, (15. 7. 1898.), 246–249.

lju da ga rabe. Za diskusiju su se javili još neki nazočni liječnici te osporavali korištenje lijeka, pogotovo jer mu je sastav bio nepoznat. Odgovorio im je da se bez obzira na iznesene primjedbe lijek ipak mora upotrebljavati i bilježiti opažanja tijekom liječenja.²¹ Unatoč osporavanjima svojih kolega, Kovačević nije odustao, pa je predavanje o spomenutom lijeku objavio u glasilu Zbora da se i ostali liječnici upoznaju s njegovim iskustvom u liječenju. U članku piše da se tuberkuloza pokušavala liječiti raznim preparatima, pa i sirutkom, ali se pokazalo da ne vrijede, a pojedini su čak i štetili zdravlju bolesnika. U članku piše daje čuo za Hrnjakov lijek, pa ga je zamolio da mu ga pošalje kako bi ga ispitao na svojim bolesnicima u Vrbovskom. Opisuje primjer neke sobarice (23 godine) koja je služila kod nekog vlastelina. Bila je jedra, zdrava i na dobroj hrani i njezi sve do 27. svibnja 1898. godine. Tada je dobila groznicu i glavobolju, obuzela ju je opća slabost, a počela je i hodati u stranu. Ubrzo se kod nje javio kašalj s krvlju i vidno je oslabila. Napokon je legla u krevet. Nakon osam dana Kovačević je dijagnosticirao tuberkulozu. Odmah joj je dao lijek i začudo, nakon desetak dana ustala je iz kreveta iako se bolest raširila. Nastavio je istom terapijom jer je Hrnjak rekao da se lijek treba trošiti osam tjedana. Za skoro vrijeme udebljala se nekoliko kilograma, manje je kašljala i bez krvi. Kovačević je istodobno bolest točno utvrdio pregledom bacila na mikroskopu. Kod pregleda obavljenog 16. listopada bolest je i dalje bila prisutna, ali bolesnica se osjećala relativno dobro. Pomak je bio malen i spor, uz stalno trošenje lijeka. Na kraju je zaključio da lijek ne škodi, ne kvari želudac, čak daje bolji tek, a što je najvažnije, pomaže bolje od svih sličnih lijekova. Predložio je da se liječenje tim lijekom prati na više bolesnika da bi se utvrdila njegova učinkovitost.²² Da je tuberkuloza i dalje ostala u žiži njegova interesa, potvrđuje predavanje koje je u ime *Hrvatskoga društva za pučku prosvjetu* održao

21 *Liečnički viestnik*, XX, 12, (15. 12. 1898.), 430–431. Isto predavanje objavio je i na njemačkome: *Ein Mittel gegen die Lungentuberkulose?* // *Agramer Tagblatt*, XIV, 66, (1899.), 4; [http://katalog.lzmk.hr/autorskiKartica.aspx?box=Kutija_A361,\(2.1.2016.\)](http://katalog.lzmk.hr/autorskiKartica.aspx?box=Kutija_A361,(2.1.2016.)) Ova internetska stranica izvor je svih sljedećih navedenih autorovih tekstova i članaka objavljenih u novinama i časopisima, osim *Liečničkog viestnika*.

22 *Liečnički viestnik*, XXI, 3, (15. 3. 1899.), 80–82.

na sušačkoj gimnaziji 1912. godine, a koje je objavio u riječkim novinama²³ te kao zasebnu brošuru u izdanju spomenutoga društva.²⁴

3.6. Dr. Kovačević i liječnička praksa u Americi

Kao što je rečeno, Kovačević je 1900. godine otputovao na Svjetsku izložbu u Parizu, a zatim je u Londonu proveo nepuna dva mjeseca. Prihvatio je poziv Hrvatske narodne zajednice da kao liječnik dođe među Hrvate u Pittsburgu. Otputovao je brodom do New Yorka te se nastanio u East Ohio ulici br. 1154 u Alleghenyju kraj Pittsburga, gdje je živjelo i radilo mnogo Hrvata i ostalih slavenskih doseljenika s područja cijele Austro-Ugarske Monarhije. Kovačević možda i nije imao namjeru javljati se dvama člancima u *Liečničkom viestniku*, ali su ga na to natjerale dvije okolnosti. Prvi problemi s kojima se susreo nakon dolaska bili su njegovo nedovoljno znanje engleskog jezika i državni liječnički ispit bez kojeg njegova diploma nije vrijedila. Već u ožujku 1901. godine objavljen mu je članak u kojem je kolegama liječnicima pojasnio potrebu državnog ispita koji je u državi Pennsylvaniji uveden još 1894. godine. U tome je članku posebno opisao način i pravila pristupanja ispitu te pitanja kojima je podvrgnut. Oko tri mjeseca marljivo je učio engleski i ponavljao medicinu i tek tada je pristupio ispitu u Philadelphiji. Da bi dočarao život na američkom tlu, napisao je da *većina Europejaca drži Ameriku nekakvim divljim krajem gdje mogu lako steći imetka ljudi elastičnog poštenja kojima je glavna stvar dollar i – revolver*.²⁵ Amerika im je zapravo predočena kao zemlja u kojoj teče „med i mlijeko“. Naoko je to tako izgledalo, ali je bilo potrebno imati znanja, strpljenja i snalažljivosti, ali i sreće da bi čovjek tamo uspio.²⁶

Drugi objavljeni članak napisao je 1904.

23 Članak (predavanje) pod naslovom *Tuberkuloza*, objavio je u *Riječkome novom listu* 1912. godine u nastavcima od broja 38 do broja 41.

24 *Hrvatsko pučko društvo za pučku prosvjetu. Podružnica na Sušaku. Sušica ili Tuberkuloza. Predavao u ime društva u kraljevskoj gimnaziji na Sušaku.* 1912. Dostupno na: [stari.nsk.hr/dok/?page=imageview&yearid=18&alphaid=15&subalphaid=216&pageno=138&language,\(23.6.2013.\)](http://stari.nsk.hr/dok/?page=imageview&yearid=18&alphaid=15&subalphaid=216&pageno=138&language,(23.6.2013.))

25 *Liečnički viestnik*, XXIII, 3, (15. 3. 1901.), 98–101.

26 Isto.

godine zbog interesa brojnih hrvatskih liječnika koji su mu se javili upitom bi li se isplatilo doći u Ameriku u potrazi za poslom. U svojim pismima tražili su da im potanko opiše tamošnje okolnosti glede života i liječničke struke. Da ne piše svakome poimence, odlučio se najedan širi članak da ih o svemu izvijesti. Na početku članka napisao je što ga je dočekalo prilikom dolaska u Pittsburg: *Došao sam ujutro, ali sunca nisam vidjeo, jer je sav grad bio u dimu; a kako tada, tako je i sada, od silnih tvornica i peći takov je dim, da se katkada usried dana moraju našgati svjetiljke.*²⁷ Nadalje detaljno opisuje povijest i izgled toga kraja. Dojmilo ga se kako je jedan dio grada sa svom infrastrukturom potrebnom za oko dvije tisuće stanovnika, izgrađen za svega godinu dana. Navodi da u okrugu živi oko 14 tisuća Hrvata koji čine najveću hrvatsku koloniju u svijetu s više od 30 raznih društava i tri župe, nažalost, bez ijedne hrvatske škole.

Čim se u gradu pročulo da je stigao novi liječnik odmah su mu počeli dolaziti pacijenti, a budući da još nije imao licence za obavljanje posla, liječio je besplatno. Zvali su ga *doktor Majlen* (od imena Milan), jer im je teško bilo izgovoriti njegovo prezime. Imao je sreće odmah upoznati nekog židovskog liječnika, inače bečkoga studenta medicine, koji ga je uputio u to kako se ovdje *unovčuje medicinsko znanje*, posebice oglašavanjem. Začudilo ga je kako ovdašnji liječnici posluju u ordinacijama jedan do drugoga, tako da ih je u njegovoj ulici bilo 14 na okupu. Kaže da liječnici tamo ne plaćaju ni poreza ni prireza, ni bilo kakva nameta. Također se čudi obrazovanju ovdašnjih liječnika koji u školama uče puno manje nego kolege Europljani, a podosta ima i svakojakih nadržiliječnika i varalica koji niskim cijenama privlače lakovjerne i siromašne pacijente. Zato je bio u prilici liječiti mnoge pacijente s krivom dijagnozom i lošom terapijom. Piše da se tamošnje bolnice uzdržavaju od dobrovoljnih priloga, dok pacijent bolničkom liječniku plaća sve usluge. Bolnicu tamo može otvoriti svaki liječnik. Budući da se u Hrvatskoj posvetio liječenju sušice, ondje je za sušičave otvorio svoju malu bolnicu s 20 soba i devet zasebnih apartmana, koje su pacijenti plaćali 60, odnosno 125 dolara mjesečno. U odnosu na europske uvjete, ovdašnji liječnici rade kao obiteljski liječnici, pa jure za svakim pacijentom, dolaze im u kuću, prodaju

svoje lijekove i sve to dobro naplaćuju. Svjedoči da dosta vlada tifus zbog zagađene vode koju narod pije, no liječnici se ne bune i ništa ne poduzimaju da se stanovništvo nadalje opskrbi zdravom vodom. Razlog je očit – umanjio bi im se posao i prodaja lijekova. Čudi ga kako su neki ovdašnji liječnici mogli od svoje postojeće bolnice napraviti medicinsko sveučilište a sebe proglasiti profesorima, dok je istodobno prof. Lorenz iz Beča, koji je došao u Ameriku prenijeti svoje znanje ovdašnjim liječnicima, imao problema jer su mu u jednoj državi spočitavali neposjedovanje propisanog ispita za liječničku praksu.

Kovačević javlja da osim njega u Americi djeluju još dva hrvatska liječnika; dr. Ante Binkini u Chicagu i dr. Viktor pl. Đurkovečki u San Franciscu, a s obzirom na velik broj hrvatskih kolonija bilo bi posla i za nove liječnike iz Hrvatske. Ujedno obznanjuje da se zbog obiteljskih razloga ubrzo kani vratiti u domovinu, pa bi u Pittsburgu i Alleghenyju bilo posla za dva liječnika koji bi mogli otvoriti zajedničku ordinaciju. Jedan bi primao pacijente, a drugi obilazio bolesnike i pripremljao lijekove. Na kraju je napisao: *Zato, tkogod želi doći amo, neka se ne predomišlja. Neka dodje i neka se obrati ondje na kojeg hrvatskoga svećenika, pa neka počne u ime božje. Fortes fortuna adjuvat! Ali neka prije nauči englezki ... Kano Hrvat ja nisam nikad zaboravio svoje mile domaje i kano predsjednik hrv. kršć. političkog kluba u Sjed. državama i urednik lista "Hrvata" nastojao sam izpunjavati dužnost rodoljuba. Što sam zato ovdje po nekima prozvan za "magjarona", ne smeta, ja sam svoje obavio. A ako mi sudbina dosudi, da opet živim u kom zabitnom selu naše mile domovine, sjesti ću i ja k peći i pjevat ću: Miruj, miruj, srce moje.*²⁸

Na kraju je nužno napomenuti da je Kovačević svoj prvi članak u *Liečničkom viestniku* objavio 1893. godine još kao nesvršeni liječnik. Članak se odnosio na rijetku pojavu prolapsa maternice jedne rodilje u zagrebačkoj bolnici. Premda je studirao u Grazu, vjerojatno je obavljao praksu ili stažirao u bolnici u Zagrebu te asistirao prof. dr. Lobmayeru, a nakon toga slučaj detaljno opisao.²⁹

28 KOVAČEVIĆ, Milan: *Pismo iz Amerike*. // *Liečnički viestnik*, XXVI, 11, (15. 9. 1904.), 374–383.

29 *Prolapsus vaginae et cervicis uteri gravidi. Priobćuje dr. medicine Milan Kovačević*. // *Liečnički viestnik*, XV, 11, (studeni 1893.), 164–167.

4. Djelovanje dr. Kovačevića unutar Zbora liječnika kraljevina Hrvatske i Slavonije

Do 1923. godine, kada je osnovana *Liječnička komora, Zbor liječnika* bio je jedina staleška organizacija u kojoj su liječnici mogli djelovati. Članstvu Zbora pristupali su skoro svi, a njihova aktivnost odvijala se na glavnim godišnjim te mjesečnim skupštinama na kojima se raspravljalo o brojnim temama i problemima liječničkog staleža i liječničke prakse te zdravstva općenito. Liječnici koji su živjeli bliže Zagrebu mogli su prisustvovati skupštinama, no onima iz udaljenijih krajeva bilo je teško dolaziti zbog posla na terenu i duga putovanja. Informacije o događanjima na skupštinama dobivali su putem *Liječničkog viestnika*, a svoja eventualna pitanja slali su poštom na adresu Zbora. Ta su pitanja čitana na skupštinama.

Prema skupštinskim izvješćima Kovačevićev prvi upit čitan je na glavnoj skupštini Zbora 25. siječnja 1897. godine. Tražio je odgovor skupštine na postavljeni prijedlog dr. Aleksandra Nikolajevića upućen prošlogodišnjoj skupštini da se smanji liječnički staž za umirovljenje na 30 godina jer prijedlog nije uvršten u dnevni red glavne skupštine. Tom prilikom zahtijevao je da se u dnevni red uvrsti pitanje stambenoga zbrinjavanja liječnika jer su se nakon objavljivanja njegova članka o toj temi javili brojni liječnici sa svojim problemima. Nadalje iznosi prijedlog da se dodijeljeni honorari za objavljene tekstove u glasilu ne isplaćuju, već pripišu glavnici Zbora za njihove potrebe. Na kraju umoljava skupštinu da u glasilu objavljuje kompletan zapisnik svake skupštine točno prema stenogramu. Skupština je pristupila raspravi o njegovim prijedlozima i donesla zaključke. Za Nikolajevićevo pismo utvrđeno je da je pristiglo nakon održane skupštine. O dotičnom prijedlogu predsjednik Zbora raspitao se kod vlade te izjavio da vlada to neće prihvatiti, pa je Nikolajeviću sugerirao neka sam napravi konkretne prijedloge o tom pitanju i uputi ih vladi. Što se tiče stambene problematike, predsjednik je iznio da Zbor nije mjerodavan, već da se moraju obratiti općinskim i kotarskim vlastima ili pak vladi. Skupština nije prihvatila Kovačevićev prijedlog o honorarima već je odredila da se oni i dalje isplaćuju, a budući da se radi tek o naknadi za potrošeni papir, tintu i poštanske usluge,

skupština ih nije smatrala honorarima.³⁰ Na idućoj glavnoj skupštini održanoj 25. siječnja 1898. godine bio je prisutan i Kovačević pa je opet postavio pitanje honorara jer je smatrao da bi Zboru dobro došao svaki novac. Skupština je ostala pri svome mišljenju, a liječnicima autorima dala je na volju da sami uplate honorare Zboru ako to žele.³¹

Sljedeću aktivnost Kovačevića glasilo bilježi 29. siječnja 1900. godine na glavnoj skupštini Zbora, kada je čitano njegovo pismo. Budući da je bio upoznat s liječničkom problematikom i redovito pratio skupštinska izvješća i teme o kojima se raspravljalo, pa čak i sam sudjelovao u raspravama, uvidio je da Zbor njihove probleme ne može riješiti. Prateći prilike u drugim europskim državama predložio je u pismu osnivanje liječničke komore, jedine staleške udruge koja bi imala legitimitet i koja bi se borila za liječnička prava. U pismu je naznačio da je takva praksa i u drugim državama, a da je to hrvatskom liječništvu nasušna potreba jer se posljednjih nekoliko godina broj liječnika utrostručio. Prijedlog je dan i na raspravu, a prvi ga je podržao dr. Gundrum Oriovčanin Oriovčanin. Iz Oriovčaninova izlaganja vidljivo je da je on sam o toj temi i prije govorio na jednoj skupštini. Oriovčanin navodi kako je žalosno da je od cijeloga liječničkog staleža interes o tome pokazao jedino dr. Kovačević, ali da sada ne može puno o tome reći jer nema konkretnih spoznaja o ustroju i zadacima komora drugih zemalja. Raspravi se priključio i predsjednik Zbora rekavši da je ustrojstvo komore stvar zakonodavstva, odnosno da kod vlade treba ishoditi predradnje kako bi prijedlog stigao do Hrvatskoga Sabora na ustavnu raspravu. Unatoč svim nastojanjima predlagača komora je osnovana tek 1923. godine.³²

Kovačević je u Ameriku otputovao 1900. godine. Navodi se da je razlog tome njegovo političko opredjeljenje, no moguće je da je bio razočaran i zauzimanjem svojih kolega u borbi za svoja prava, kao i nemogućnošću da sam nešto učini. *Liječnički viestnik* za vrijeme njegova boravka na američkom tlu ne donosi nikakve podatke o njegovoj aktivnosti u radu Zbo-

30 *Liječnički viestnik*, XXVI, 2, (15. 2. 1904.), 68–69.

31 *Liječnički viestnik*, XX, 2, (15. 2. 1898.), 56–57.

32 *Liječnički viestnik*, XXII, 2, (15. 2. 1900.), 51–52.

ra. U tome ga je sprječavala velika udaljenost, ali i sama zauzetost poslom u sasvim različitoj sredini od one u kojoj je dotad radio premda je i dalje ostao članom *Zbora*. Nakon povratka u domovinu 1908. godine, a poučen praksom u SAD-u, zaposlio se kao privatni liječnik u kupalištu u Lešću kod Bosiljeva, u vlasništvu grofa Nugenta. Bila je to jednokatna zgrada s 33 sobe i kupelji u prizemlju pogodnoj za liječenje veneričnih bolesti, reumatizma i kosto-bolje. Zbog slabe posjećenosti kupališta, Kovačević je *Zboru* poslao pismo koje je čitano na mjesečnoj skupštini 26. lipnja 1908. godine, kojim umoljava kolege da posjete kupalište u što većem broju. Po svemu sudeći javnost je o kupalištu slabo bila upoznata, pa čak i sam *Zbor*, pa su mu preporučili neka o tome napiše jedan članak u glasilu, pa će ga tek onda posjetiti. Članak nije objavio jer se u Lešću nije dugo zadržao.³³

5. Književno stvaralaštvo

Po svemu sudeći, Kovačević se književnim radom počeo baviti za vrijeme boravka u Americi, gdje je počeo pisati crtice, pjesme i druge tekstove. Upravo mu je boravak kod američkih Hrvata postao tematskom odrednicom njegova budućeg književnog i novinarskog stvaralaštva. Ne zna se točno je li svoja veća djela započeo pisati u Americi ili nakon povratka u domovinu gdje ih je objavio. Napisao je romane: *Polomljena krila: roman Hrvata u Americi* (Senj, 1912. godine; Zagreb, 1920. godine), *Val: roman iz najbliže hrvatske prošlosti (Riječke novine, 1912. godine, u nastavcima; Rijeka, 1913. godine)* i *Zlotvor: slike iz života nekog Karlovčanina* (Zagreb, 1914. godine; *Hrvatska prosvjeta*, 1914. godine, u nastavcima).³⁴ U *Polomljenim krilima* opisuje američki društveni poredak te život tamošnjih bogataša kapitalista i hrvatskih iseljenika kroz niz njihovih portreta: radnika, liječnika, svećenika, novinara, bankara. Time je postao prvi književnik u nas koji se

pozabavio ovom temom. Osim spomenuta dva izdanja, roman je još objavljen 1912. godine u nastavcima u časopisu *Obitelj* i 1924. godine na njemačkome u *Der Morgenu*.³⁵ Roman *Val* prikazuje gospodarsko, socijalno i moralno propadanje stanovnika Karlovca i okolice, posebno sitnoga plemstva i seljaka, uspon kapitalizma, pauperizaciju seljaka, iseljavanje te mladohrvatski pokret. Spomenuta je tematika u to doba već itekako bila prisutna u našoj književnosti, ali je bila svojevrsna novina među piscima katoličkog pokreta, u koji i njega svrstavaju. *Zlotvor*, realistički roman uz dozu *dopuštenog naturalizma*, kako ga je ocijenio Petar Grgec, predstavlja dikinsovog dječaka kojega bijeda i neimaština pretvaraju u zločinca.³⁶ Autor Kovačevićeve biografije u *Hrvatskoj prosvjeti* veoma pozitivno ocjenjuje ovaj roman: *...ne analizira mnogo, ne zadržava nas nigdje dugim umovanjem, on argumentira činjenicama i slikama, kako i dolikuje pravomu umjetniku. Kompozicija je romana doduše jednostavna, ali ovako snažnom erupcijom čuvstva i ovako jasnom plastikom slikanja nije pisano već od više godina ni jedno djelo u hrvatskoj literaturi*.³⁷ Međutim, i kritički se osvrće na Kovačevićevo pisanje: *Dođe li do drugog izdanja ovoga djela, pisac će morati da usavrši jezik i stil*.³⁸

Kovačević je poznat i po drami u dva čina, odnosno stihovnoj tragediji *Dioklecijan*, koju je objavio u dva nastavka u *Hrvatskoj prosvjeti* 1928. godine. Drama govori o progonu kršćana za vrijeme vladavine rimskoga cara Dioklecijana, a važna je po tome jer je napisana u heksametrima. Prema Ivanu Boškoviću, Dioklecijan u Kovačevićevu djelu nije samo okrutni progonitelj kršćana, već pokazuje i određenu mjeru ljudskosti i suosjećaja s kršćanima. Bošković iznosi da je *šteta samo da taj prijepor i dramu u njegovoj li-*

33 *Liečnički viestnik*, I, 5, (1. 5. 1877.); XXX, 7, (srpanj 1908.).

34 *Leksikon hrvatskih pisaca*, 372; *Hrvatski biografski leksikon*, 773; katalog.lzmk.hr/autorski.aspx?box

=Kutija_A361 (23. 6. 2013.); katalognskh/F/95UYEYHASEHYYS3Y5DEXUK89CBVU2K5G1EVVPX9C2

CITNEYXNS-91261?func=find-acc&acc_sequence=000919463 (23. 6. 2013.).

35 http://katalog.lzmk.hr/autorskiKartica.aspx?box=Kutija_A361&rbKartice=908&brojKartica=10&putanja

Kartice=slikeautori/Kutija_A361/A361-0909.jpg; <http://katalog.lzmk.hr/autorskiKartica.aspx?box=Kutija>

_A361&rbKartice=878&brojKartica=10&putanjaKartice=slikeautori/Kutija_A361/A361-0880.jpg (2. 1. 2016.).

36 LONČAREVIĆ, Vladimir: *Nav. dj.*, 372; *Hrvatski biografski leksikon*, 773.

37 *Hrvatska prosvjeta*, I, 1, (siječanj 1914.), 52.

38 Isto, 53.

nosti, tek mjestimice sugeriranu, Kovačević nije uspio izraziti dramskim jezikom, nego se ostvaruje nizanjem slika (statički motivi) bez dubljih unutarnjih dramskih poveznica.³⁹

Svoje pripovijetke objavio je u *Danici* 1915. godine (*Naša majka*) i 1916. godine (*Jedna noć*) te *Hrvatskoj prosvjeti* 1915. godine (*Kumovi*) i 1917. godine (*Rana*). Dio svojih priča iseljeničke tematike preveo je s engleskoga i sabrao u knjigu *Amerikanske pripovijesti* (Zagreb, 1917. godine).⁴⁰ Zabilježeno je da je Kovačević objavio i prikaz knjige Miss Balch o slavenskim useljenicima u SAD-u,⁴¹ kritiku Ivakićeva djela⁴² i jednog eseja.⁴³ Osim toga, bavio se i prevodjenjem. Tako se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu čuvaju njegovi rukopisi prijevoda triju knjiga Iwinga Washingtona o povijesti islama (sign. R5959, R5960, R5961), prijevodi povijesti i priča o islamu nekolicine autora (R5957, R5958) te članci o Americi (R5963), pripovijesti (R5962) i romansirana biografija *Lucrezia Borgia i njezino doba* (R5694).⁴⁴

Autori Kovačevićevih biografija ovako su ocijenili njegovo književno stvaralaštvo: *Kovačevićev nevelik prozni opus, nastao na izmaku moderne, uklapa se u poetiku katoličkoga književnog kluba. Djela su mu tematski inovativna, ali površna i bez dublje umjetničke snage*⁴⁵; *Radovi su mu tematski inovativni i realistični, premda motivacijski i stilski nedorađeni*,⁴⁶ dok Vladimir Lončarević u predstavljanju Milana Kovačevića u Glasu Koncila iznosi: *Uz priznanje da je bio tematski inovativan pisac, poglavito kad je riječ o temama iz našega iseljeničtva, stoji i to da nije uvijek dovoljno pazio na stil i psihološku produbljenost odnosno uvjerljivost likova. Tako bi sažeto mogao biti orisan Kovačevićev opus, kojega je novelistički dio nedvojbeno bolji od romanesknog. Nema međutim dvojbe o njegovim zaslugama za*

razvoj katoličke proze, prije svega u smislu proširenja njezinih tematskih obzora.⁴⁷

6. Novinarski rad i političko djelovanje

Kovačević se novinarstvom intenzivnije počeo baviti u SAD-u, gdje je surađivao s dvama časopisima, a pokrenuo je i novi list namijenjen našim iseljenicima. Osim toga, pisao je novinske članke u kojima su prevladavale iseljeničke teme, a koje je slao u Hrvatsku i objavljivao u *Agramer Tagblattu*, u kojem se s dva članka javio i nakon povratka iz SAD-a te s jednim u *Der Morgenu*.⁴⁸

Preselivši se 1914. godine iz Rijeke u Zagreb, dočekala su ga ratna zbivanja, pa je uskoro dobro uvidio u kakvome se stanju našla Hrvatska tijekom Prvoga svjetskog rata i nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, pogotovo krajem 1918. godine kad se krojila njezina sudbina. Kao i mnogi članovi katoličkoga pokreta, bio je iskren rodoljub i protivnik jugoslavenskoga ujedinjenja, o čemu svjedoči epizoda iz 1918. godine, kada je na mjesечноj skupštini *Zbora liječnika* održanoj 25. listopada bilo zatraženo njegovo isključenje iz *Zbora* zbog ometanja narodne sloge. O odluci o isključenju raspravljalo se na glavnoj skupštini 1919. godine. Tom je prilikom dr. Ladislav Thaller obrazložio svoj prijedlog: *Prijedlog o isključenju dr. Kovačevića stavio sam svojedobno zato, jer je taj čovjek napao na najružniji način Narodno vijeće, koje je onda bilo naša jedina i suverena ne državna nego nacionalna vlast. U ono doba trebalo nam je više discipline nego ikada i svi su se složili, koji su se god zvali Hrvati, Srbi ili Slovenci u taj forum. Taj čovjek smiješnom nadutošću istrčao je i pogrdio je u poznatom političkom časopisu tu našu instituci-*

39 BOŠKOVIĆ, Ivan: *Svi hrvatski Dioklecijani*. // *Croatia et Slavica Iadertina*: 2008., 417; LONČAREVIĆ, Vladimir: *Nav. dj.*, 21.

40 *Hrvatski biografski leksikon...*, 773; LONČAREVIĆ, Vladimir: *Nav. dj.*, 21.

41 *Eine Nützliches Buch*. // *Agramer Tagblatt*, XXV, 196, (1910.), 3.

42 *Inoće*. // *Hrvatska*, 2129, (1918.), 2.

43 *U Karlovcu...* // *Hrvatska prosvjeta*, IV, (1917.), 427–432.

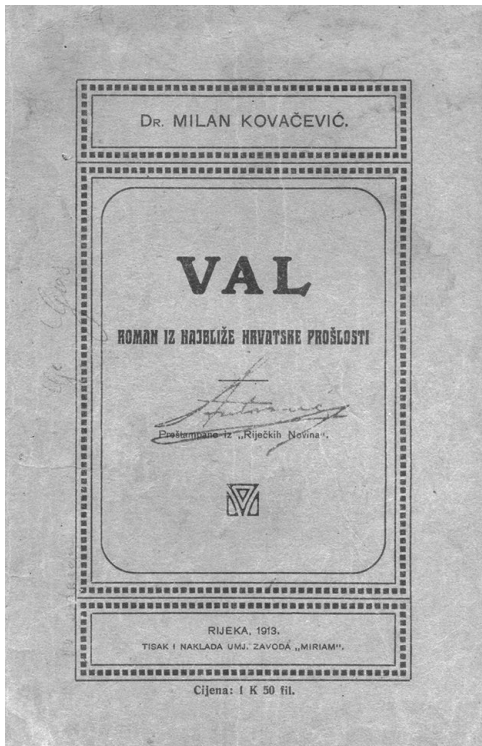
44 *Hrvatski biografski leksikon...*, 773.

45 *Leksikon hrvatskih pisaca...*, 372.

46 *Hrvatski biografski leksikon...*, 773.

47 LONČAREVIĆ, Vladimir: *Nav. dj.*, 21.

48 *Kroaten in Amerika*. // XVII, 175, (1902.), 1; *Die Auswanderung*. // XX, 89, (1905.), 1, XX, 90, 1, i XX, 91, 1; *Zur Auswanderungsfrage*. // XXI, 26, (1906.), 2; *Die amerikanische Kroaten und der Umschwung in Kroatien*. // XXI, 137, (1906.), 2–3; *Die Auswanderung*. // XXI, 73, (1906.), 1–2; *Ein amerikanisches Urtheil über die kroatischer Auswanderung*. // XXI, 184, (1906.), 1–2; *Der neue Kurs und die Auswanderung*. // XXI, 224, (1906.), 1; *Zur Industriebeförderung in Kroatien*. // XXII, 79, (1907.), 3; *Das Auswanderungsgesetz*. // XXII, 74, (1907.), 3; *Die Likaner-Bahn in amerikanischer Beleuchtung*. // XXII, 95, (1907.), 1; *Die Rückwanderung*. // XXII, 289, 1.; *Exodus*. // XXIV, 240, (1909.), 2–3; *Schluss der Debatte*. // XXV, 155, (1910.), 2–3; *Unser „Onkel“ aus Amerika*. // *Der Morgen*, III, 774, (1925.), 14–15.

Sl. 3. Naslovnica romana *Val*

ju i pozvao narod neka se sakupi mjesto oko vijeća oko njega... Kako je taj isti dan te iste skupštine zbor zaključio, da izrazi svoju безусловnu odužnost tome vijeću i da ga prizna svojim suverenim organom, te je bila stvar nemogućnosti, da čovjek, koji pogrdjuje vijeće, ostane u zboru, koji je jednoglasno priznao svoje vijeće za svoj suvereni organ. Mislim zato, da imademo samo jedan put i da pristanemo na zaključak one skupštine i da ga iz svoje sredine isključimo. Međutim, nakon toga, bez obzira na odluku o političkom opredjeljenju skupštine u svezi ujedinjenja, javio se dr. Gottlieb i stao u njegovu obranu: *Dr. Kovačević imao je kuražu svoje protivno političko mnijenje iznijeti javnosti; držim, da time nije povrijedio čast ovoga zbora, i zato predlažem, da se ne isključi.* Uslijedila je rasprava još nekoliko liječnika, pa su na kraju iznesena tri prijedloga: Thallerov o isključenju, Gottliebov da se ne isključuje te Lochertov da ga se stavi pred časni sud. Na Thallerovu žalost, izglasan je prijedlog dr. Locherta da o tome odlučuje časni sud. Kakvu je odluku na kraju donio časni sud, nije poznato jer *Liečnički*

viestnik to nije zabilježio.⁴⁹

Političke prilike, a napose nacionalno pitanje, zabrinjavale su Kovačevića, o čemu je pisao u novinama: *Hrvatska*⁵⁰ i *Jutarnji list*⁵¹ te *Kroatische Rundschau*⁵², dnevniku na njemačkome, što ga je sam pokrenuo 1918. godine. Po svemu sudeći, upravo su hrvatski iseljenici u Pittsburghu i okolici, gdje je on djelovao, najviše utjecali na njegovo nacionalno mišljenje. Stoga je 1904. godine u Alleghenyju, gdje je stanovao određeno vrijeme, napisao i izdao socijalno-ekonomsku raspravu *Živila Hrvatska!*, koja je izašla kao šesta knjiga *Hrvatsko-amerikanske knjižnice* u izdanju tamošnjega knjižara Josipa Marohnića.⁵³ Tu je temu nastavio 1916. godine u knjižici *Die Kroaten kommen! Ein Kriegsvolk an die Völker im Kriege*, izdanoj u Leipzigu, u kojoj govori o uzrocima Prvoga svjetskog rata i hrvatskoj povijesti, a koju je namijenio njemačkoj inteligenciji. O knjižici je objavljena kritika u zagrebačkom *Obzoru*, na koju je on odgovorio polemikom u *Novinama*.⁵⁴ San o samostalnoj Hrvatskoj nije ga napustio ni nakon uključivanja hrvatskih zemalja u jugoslavensku tvorevinu, pa je 1923. godine u *Pravašu*⁵⁵ objavio nacrt o uspostavi hrvatskoga kraljevstva koji je predložio Beogradu.⁵⁶

S obzirom na Kovačevićevo pravaško opredjeljenje pretpostavlja se da je unutar Hrvatske stranke prava (tzv. frankovci) bio aktivan od njezine obnove 1919. godine. Već na samome početku našao se među uhićenim vođama i aktivistima stranke koji su se aktivno suprotstavili represiji monarhističke vlade Kraljevine Srba, Hrvata i Slovena-

49 *Liečnički viestnik*, XLI, 2, (15. 2. 1919), 48–49.

50 *Balast*, 1749, (1917), 1; *Čisti računi...*, 1814, (1917), 1 i 1815, (1917), 1; *Jedno veliko pitanje*, 2162 (1918), 1; *Naposa!*, 2171 (1918), 1.

51 *Uspostava kraljevstva hrvatskoga*. // VI, 1924, (1917), 2–3.

52 *Die südslavische Bewegung und das Serbentum*. // I, 2, (1918), 23–26; *Kroatien, Serbien, Montenegro*. // I, 5, (1918), 70–74; *Über die finanziellen und kommerziellen Qualitäten der Kroaten*. // I, 10/11, (1918), 139–144.

53 *Hrvatska prosvjeta*, I, 1, (siječanj 1914), 53.

54 *Kritičaru knjige Die Kroaten kommen! u Obzoru*. // *Novine*, III, 67, (1916), 3.

55 *Priposlano. Izjava dr. Kovačevića*. // I, 170, (1923), 2.

56 LONČAREVIĆ, Vladimir: *Nav. dj.*, 773.

ca (SHS). Uhićen je zajedno s Vladimirom Prebegom, zagrebačkim odvjetnikom i predsjednikom poslovnog odbora stranke te dr. Josipom Pazmanom, profesorom Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu. Oni su ujedno bili potpisnici jednog od prosvjeda upućenog 27. veljače 1919. godine Predsjedništvu Državnog vijeća u Beogradu. Svi su bez optužbe i suđenja zadržani u zatvoru, gdje se već nalazio Stjepan Radić, vođa HPSS-a. U zatvoru su bili podvrgnuti maltretiranju, pa čak i zatvaranju u samicu. Kovačević je pušten već 3. lipnja na brojne intervencije njegovih branjenika, dok je Prebeg pušten 28. rujna, a Pazman tek 27. veljače 1920. godine. Premda je i Kovačević bio potpisnik prosvjeda, uspio se prvi izvući iz zatvora, vjerojatno jer nije bio u užem vodstvu stranke.⁵⁷

Hrvatska stranka prava priključila se 1921. godine Hrvatskom bloku pod vodstvom Stjepana Radića u borbi protiv centralizma unutar Kraljevine SHS. Međutim, krajem 1922. godine stranka je isključena iz Hrvatskog bloka zbog samovoljnog vođenja tajnih pregovora s Pašićevim radikalima o rješavanju političke krize i eventualnom sudjelovanju u vlasti. Da je dr. Kovačević u tome imao prste, izašlo je na vidjelo 1923. godine kad je među frankovcima došlo do raskola i kad je disidentska skupina javno postavila pitanje je li Kovačević u ime stranke vodio tajne pregovore s Pašićevom vladom. Izgleda da je tu ulogu dobio zbog svojih veza. Potkrjepljuje to i podatak da je Kovačevićev zet, bivši srpski časnik, dolazio u Zagreb kao prenositelj pregovaračkih poruka.⁵⁸ Do spomenutih pregovora je došlo, ali su propali. Uslijedila je osuda ondašnje javnosti i političkih stranaka, a pravaškoj je stranci ostala još jedna mrlja u njezinom djelovanju.

7. Zaključak

U nakani da se objelodani djelovanje dr. Milana Kovačevića kao liječnika, došlo se do spoznaje da su njegovi interesi bili daleko širi od medicinske struke. Svoja liječnička

iskustva iznosio je u *Liječničkom vijestniku*, a bio je aktivan i u skupštini liječničkog zbora. Napose se zalagao za osnivanje strukovne komore, koju je smatrao jedinom koja može štiti staleske interese. Njegova privrženost pravaštvu nije dobro dočekana u vrijeme vladavine mađaronske vlade i bana Khuen-Hedervaryja. Neprilike s kojima se susretao odvele su ga u SAD u Pittsburg kod hrvatskih iseljenika gdje je obavljao privatnu liječničku praksu. U njemu je među tamošnjim Hrvatima još više sazrijelo hrvatsko domoljublje i ponukalo ga na novinarstvo, kojim se bavio i nakon povratka u Hrvatsku, poglavito pišući o političkim temama, nacionalnom pitanju i iseljeništvu. Naš ga je puk tamo prepoznao kao istinskog rodoljuba povjerivši mu predsjedanje hrvatskim klubom, a sam je pokrenuo i uređivao njihovo glasilo. S objavljivanjem svojih književnih radova počeo je tek nakon povratka u domovinu, pun dojmova, novog iskustva i spoznaja o životu Hrvata na američkom tlu. Hrvatsko iseljeničtvo bilo je glavna tema i njegovih književnih djela pa ga s pravom smatraju prvim u Hrvatskoj koji je pisao o toj temi.

S obzirom na ratne neprilike i previranja na političkoj sceni burne 1918. godine, nije ostao imun. Premda po ocu pravoslavac, protivio se ulasku hrvatskih zemalja u jugoslavensku tvorevinu, o čemu je javno govorio i pisao, a na kraju završio i u zatvoru. Zbog toga je pokrenuta i inicijativa da ga se isključi iz *Zbora liječnika*. Naposljetku je sudjelovao u uspostavljanju kontakata između svojih stranačkih čelnika i Nikole Pašića, predsjednika vlade i srpske Radikalne stranke, radi pregovora o rješavanju političke krize i eventualnom sudjelovanju u vlasti.

Ako se sažme cjelokupan Kovačevićev rad, može se slobodno reći da je bio aktivan liječnik i širitelj zdravstvene svijesti, istinski intelektualac i rodoljub, novinar, književnik i prevodilac koji je pisao i objavljavao na njemačkome i engleskome. Kao aktivan član oporbenih pravaša protivio se ulasku hrvatskih zemalja u novu državnu tvorevinu 1919. godine, kako novinskim člancima, tako i političkim djelovanjem. Može se reći da je bio pozitivna osoba premda je odigrao sporednu ulogu u jednom nečasnom potezu Hrvatske stranke prava početkom 1920-ih godina.

57 JANJATOVIĆ, Bosiljka: *Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918 – 1921)*. // *Historijski zbornik*, XLV, 1992., 81–91.

58 MATKOVIĆ, Hrvoje: *Veze između frankovaca i radikala od 1922 – 1925*. // *Historijski zbornik*, XV, 1962., 41–47.

Summary

The work of Dr. Milan Kovačević in the first half of the 20th century District's doctor in Đurđevac and associate of *Liečnički viestnik* (1893 – 1904)

Dr. Milan Kovačević, a physician, author and journalist, worked as the district's practitioner in Đurđevac for almost two years. He presented his observations and experiences from medical practice in the district of Đurđevac in two sequels in *Liečnički viestnik* (1897), the journal of the Association of Practitioners in the Kingdom of Croatia-Slavonia. His data provided an insight into the state of health care system in the area at the end of the 19th century. His other articles published in the journal talk about the problems the physicians encountered in their work, especially in villages. In two of the articles which he wrote while working as a doctor for Croatian emigrants in Allegheny/Pittsburgh (USA), he presented his service, problems of medical practice and the state of USA's medical care system to Croatia's Association of Practitioners. His work within the association was also noted, especially his attempt to establish a medical chamber. In addition, a brief overview of his literary and journalistic activity in his homeland and in the USA is presented, as well as his short-term political activity, that is, his opposition to the entry of Croatians into the Yugoslav monarchy, and the repressions performed over the Croats.

Literatura:

- BOŠKOVIĆ, Ivan: *Svi hrvatski Dioklecijani*. // Croatica et Slavica Iadertina: 2008.
- *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7 (Kam-Ko), Zagreb: 2009.
- JANJATOVIĆ, Bosiljka: *Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918 – 1921)*. // Historijski zbornik: XLV, 1992.
- KARAUĀLA, Źeljko: „Bolesti i ljudi – vječni suparnici“ – *zdravstvo na području Podžupanija bjelovarske i križevačke 1874. – 1884*. // *Cris*, XI, 1, 2009.
- *Karlovački leksikon*, Karlovac: Naklada Leksikon, Školska knjiga, 2008.
- *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
- MATKOVIĆ, Hrvoje: *Veze između frankovaca i radikala od 1922 – 1925*. // Historijski zbornik, XV, 1962.
- ZGRABLIĆ, Milan: *Poteškoće oko osnivanja obiju bolnica na Sušaku*. // *Acta Medico-Historica Adriatica*, 3, 2, 2008.

Internetski izvori:

- katalog.lzmk.hr/autorski.aspx?box=Kutija_A361 (23. 6. 2013.).
- katalog.nsk.hr/F/95UYEYHASEHYIYS3Y5DEXUK89CBVU2K5G1EVPXP9C2CTNEYXNS-91261?func=find-acc&acc_sequence=000919463 (23. 6. 2013.)
- stari.nsk.hr/dok?/page=imageview&yeorid=18&alphaid=15&subalphaid=216&pageno=138&language (23. 6. 2013.)

Izvor:

- Źupni ured rkt. Źupe sv. Jurja, mučenika u Đurđevcu, *Status animarum* (Stališ duša) Źupe sv. Jurja u Đurđevcu

Tisak:

- *Glas Koncila*, L, 23, (5. VI. 2011.)
- *Hrvatska prosvjeta*, I, 1, (siječanj 1914.)
- *Liečnički viestnik* (1893. – 1923.)